

Barbara Korwel

PROBLEMY DELIMITACJI I OCHRONY OBSZARÓW NATURA 2000 NA PRZYKŁADZIE SPECJALNEGO OBSZARU OCHRONY „JEZIORA RADUŃSKO-OSTRZYCKIE” NA POJEZIERZU KASZUBSKIM

**Special area of conservation „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie” in Kashubian
Lakeland: problems of delimitation and protection of Natura 2000 sites**

Abstract

Raduńsko-Ostrzyckie Lakes with their surroundings were proposed to be added to NATURA 2000 system as a Special Area of Conservation. This is an important area because of valuable species, habitats and diversity of natural elements, but it is also under different forms of anthropogenic pressure. The biggest problems of this area described in this article are: tourist traffic, infrastructure and transport for holiday-makers and stopping of agricultural activities. The article also shows problems with delimitation of SAC in the last four years in the central part of Kashubian Lakeland.

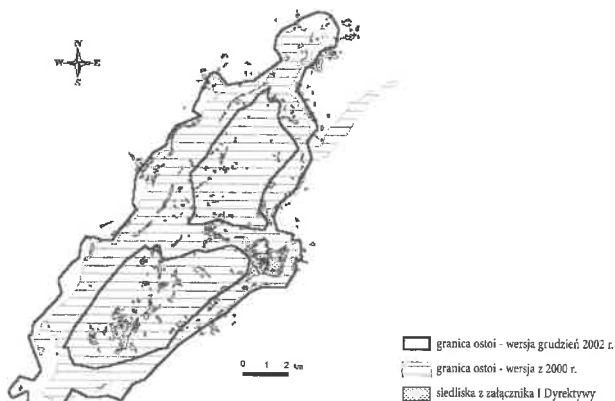
KEY WORDS: Natura 2000, Special Area of Conservation (SAC), nature conservation, Kashubian Lakeland.

Wstęp

Obszary młodogłacjalne stanowią jedno z najbardziej urozmaiconych typów krajobrazów w Polsce północnej. Wyraża się to zarówno w urozmaiceniu rzeźby, jak i roślinności oraz w wytworzonym w wieloletnim procesie zagospodarowywania terenu mozaikowym użytkowaniu ziemi. Elementami najbardziej wpływającymi na strukturę krajobrazu i funkcjonowanie środowiska obszarów młodogłacjalnych są rynny polodowcowe, zbiorowiska roślinne na przesmykach międzyjeziornych oraz ewapotranspiracyjne obszary bezodpływowe z oczkami wodnymi i kępami roślinności, mające wpływ na stabilność środowiska. Od początku tworzenia koncepcji polskiej sieci Natura 2000, centralna część Pojezierza Kaszubskiego była rozpatrywana jako proponowany Specjalny Obszar Ochrony (SOO), jednak jego granice, a ostatnio również sam fakt włączenia tego obszaru do sieci, były przedmiotem dyskusji.

Proponowany SOO „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie” (PLH220012)

Obszar Jezior Raduńsko-Ostrzyckich położony jest w centralnej części Pojezierza Kaszubskiego. Na północy obszaru przeważają tereny rolnicze, co związane jest z lepszymi glebami wytworzonymi na morenach - wyjątek stanowi kompleks buczyn we wschodniej części obszaru. Największe kompleksy leśne stanowią bory sosnowe na sandrach, pokrywające południową część terenu. Obszar wysoczyzn morenowych i sandrów okalają jeziora o stosunkowo dużej powierzchni należące do systemu Jezior Raduńsko-Ostrzyckich. Na przesmykach między jeziorami oraz po zewnętrznej ich stronie zlokalizowane są największe wsie.

Ryc. 1. Zmiany granic SOO „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie”.

Fig. 1. Change of borders in SPA „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie”.

W pierwotnej wersji (2000/2001) do Sieci Natura 2000 miał być włączony cały obszar Jezior Raduńsko-Ostrzyckich wraz z otaczanymi przez kompleks tych jezior wysoczyznami (ryc. 1). Wersja druga, z 2003 r., została zmniejszona prawie wyłącznie do obszaru rynien, a więc bez włączania wewnętrznych wysoczyzn i sandrów. Obszar w II wersji zajmował powierzchnię 5876,4 ha. Na tym etapie delimitacji, wśród różnorodnej szaty roślinnej omawianego obszaru, na uwagę zasługują siedliska wymienione w Załączniku I Dyrektywy Siedliskowej 92/43/EEC, przedstawione w tabeli 1.

Wschodnia część proponowanego SOO - rynna jezior Raduńskich - pokrywa się z Obszarem Specjalnej Ochrony (OSO), proponowanym do utworzenia zgodnie z Dyrektywą Ptasią (79/409/EWG). Jeziora Raduńskie są ostoją ptaków wodno-błotnych o randze krajowej K06 (tab. 2).

Dla pełnego zobrazowania omawianego terenu należy również dodać inne cenne gatunki fauny i flory występujące na terenie planowanego OSO „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie”. Zostały one przedstawione w tabeli 2.

Tab. 1. Typy siedlisk wymienione w Załączniku I Dyrektywy Siedliskowej znajdujące się na proponowanym specjalnym obszarze ochrony. Reprezentatywność: A - doskonała, B - dobra, C - znacząca, D - nieistotna; Względna powierzchnia: C - 0-2%; Stan zachowania: A - stopień zachowania struktury, B - stopień zachowania funkcji; C - możliwość renaturalizacji; Ogólna ocena: B - dobra, C - znacząca (Źródło: Standardowy Formularz Danych dla SOO „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie”).

Tab. 1. The types of habitats of the proposed site listed in Annex I to Habitat Directive. Representativeness: A - excellent, B - good, C - significant, D - inessential; Relative surface: C - 0-2%; Conservation status: A - rank of structure maintenance, B - rank of functions maintenance; C - possibility of renaturalisation; Global assesment: B - good, C - significant (Source: Standard Data Form for SPA „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie”).

Kod	Nazwa siedliska	% pokrycia	Stopień reprezen.	Względna powierz.	Stan zachow.	Ocena ogólna
3150	starorzecza i inne naturalne, eutroficzne zbiorniki wodne	0,10	D			
3160	naturalne dystroficzne zbiorniki wodne	0,10	B	C	B	C
7110	torfowiska wysokie z roślinnością torfotwórczą (żywe)	0,50	B	C	B	B
7120	torfowiska wysokie zdegradowane, lecz zdolne do naturalnej i stymulowanej regeneracji	1,00	C	C	C	C
7140	torfowiska przejściowe i trzęsawiska	0,20	A	C	A	C
7150	obniżenia dolinkowe i pła mszarne	0,10	D			
7230	torfowiska alkaliczne	0,20	C	C	B	C
9110	kwaśne buczyny	3,00	A	C	B	B
9130	żyzne buczyny	2,00	A	C	B	B
9150	ciepłolubne buczyny storczykowe	0,10	A	C	B	C
9160	grąd subatlantycki	2,00	A	C	B	B
91D0	bory i lasy bagienne	1,00	A	C	B	B
91E0	lasz łęgowe i nadrzeczne zarośla wierzbowe	1,00	A	C	B	B

Tab. 2. Cenne gatunki fauny i flory występujące na omawianym obszarze. Populacja (odsetek całkowitej populacji krajowej): B - 2-15%, C - 0-2%, D - nieistotne; Stan zachowania: A - doskonały, B - bardzo dobry, C - przeciętny lub zubożały; Izolacja: A - populacja izolowana, B - populacja nieizolowana, ale na peryferiach zasięgu gatunku, C - nieizolowana w obrębie rozległego obszaru występowania; Ocena ogólna wartości obszarów dla ochrony danego gatunku: A - znakomita, B - dobra, C - znacząca (Źródło: Standardowy Formularz Danych dla SOO „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie”).

Tab. 2. Valuable species of flora and fauna of the projected site. Percent of total national population: B - 2-15%, C - 0-2%, D - inessential; Conservation: A - excellent, B - very good, C - common or reduced; Isolation: A - isolated population, B - population not isolated but on periphery of the range of species, C - not isolated within the wide existing range; Global assessment of areas for protection of each species: A - excellent, B - good, C - significant (Source: Standard Data Form for SPA „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie”).

Kod	Ptaki - gatunki z zał. I Dyr. Rady 79/409/EWG	Popu- lacja	Stan zachow.	Izolacja	Ogólnie
A081	Błotniak stawowy <i>Circus aeruginosus</i>	C	B	B	B
A229	Zimorodek <i>Alcedo atthis</i>	D			
	Ptaki - gatunki migrujące, regularnie występujące w Polsce nie wymienione w załączniku				
A069	Szlachar <i>Mergus serrator</i>	B	B	A	B
A070	Nurogęs <i>Mergus merganser</i>				
A136	Sieweczka rzeczna <i>Charadrius dubius</i>				
	Ssaki z załącznika II				
1355	Wydra <i>Lutra lutra</i>	C	B	C	C
	Rośliny z załącznika II				
1393	Sierpowiec <i>Drepanocladus vernicosus</i>	C	C	C	C
1902	Obuwik pospolity <i>Cypripedium calceolus</i>	C	A	C	A
1903	Lipiennik Loesela <i>Liparis loeselii</i>	D			

Rozpatrywany obszar posiada również wybitne walory krajobrazowe i w całości jest położony w południowej części Kaszubskiego Parku Krajobrazowego, a same rynny subglacialne podlegają ochronie jako zespoły przyrodniczo-krajobrazowe. Ze względu florystycznych i fitocenotycznych niektóre przesmyki międzyjeziorne oraz wyspy to projektowane użytki ekologiczne (tab. 3). Najcenniejszym fragmentem proponowanego SOO jest rezerwat „Ostrzycki Las”, położony w wewnętrznej części łuku Jeziora Ostrzyckiego, będący również jedną z trzech ostoi Corine Biotopes* na tym terenie (G02100201) - pozostałe dwie to: Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie (G02100200) oraz Mechowisko nad Jeziorem Dąbrowskim (G02100202).

* zasięg tych ostoi stanowił jedno z kryteriów wyjściowych przy delimitacji sieci Natura 2000

Tab. 3. Istniejące i planowane formy ochrony przyrody w proponowanym SOO „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie” (opracowanie własne na podstawie: Przewoźniak 2000).

Tab. 3. Existing and planned forms of nature conservation of the projected SAC „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie” (based on: Przewoźniak 2000).

Lp.	FORMA OCHRONY	STATUS	Lp.	FORMA OCHRONY	STATUS
	Rezerwy przyrody		3.	Mokre łąki w Grzebieńcu	planowany
1.	Ostrzycki Las	istniejący	4.	Północny koniec J. Wielkie Brodno	planowany
2.	Czapielski Młyn	planowany	5.	Mokradła w Brodnicy Dolnej	planowany
3.	Bukrzyno Małe	planowany	6.	Torfowisko w Przewozie	planowany
4.	Torfowiska kotłowe k /Żuromina	planowany	7.	Torfowisko na zachód od Małego Bukrzyna	planowany
5.	Łąki nad Jez. Patulskim	planowany	8.	Torfowisko w Starych Czaplach	planowany
6.	Torfowisko między Gołubiem a Skorzewem	planowany	9.	Torfowisko na zachód od Pierszczewa	planowany
	Park Krajobrazowy		10.	Przesmyk między J. Patulskim i Ostrzyckim	planowany
1.	Kaszubski PK	istniejący	11.	Torfowisko w Delowie	planowany
	Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe		12.	Torfowisko w Zdrębowie	planowany
1.	Rynna Raduńska	istniejący	13.	Torfowisko w Kucborowie	planowany
2.	Rynna Dąbrowsko-Ostrzycka	istniejący	14.	Brzegi Jez. Stężyckiego	planowany
3.	Rynna Brodnicko- Kartuska	istniejący	15.	Zachodni koniec Jez. Lubowisko	planowany
4.	Obniżenie Chmieleńskie	istniejący	16.	Przesmyk między Jez. Patulskim i Dąbrowskim	planowany
	Użytki ekologiczne		17.	Torfowiska na północnym brzegu J. Dąbrowskiego	planowany
1.	Ujście Raduni do J. Kłodno	planowany	18.	Zatoka J. Raduńskiego Dln. i Półwysep Pask	planowany
2.	Wyspy na Jez. Raduńskim	planowany			

Ostatnia lista obszarów proponowanych do włączenia w Sieć Natura 2000 przez Ministerstwo Środowiska z marca 2004 roku nie objęła opisywanego terenu ani jako SOO, ani jako OSO.

Problemy ochrony środowiska na Pojezierzu Kaszubskim

Głównymi problemami związanymi z delimitacją i ochroną obszarów proponowanych do sieci Natura 2000 na Pojezierzu Kaszubskim wynikającymi z presji antropogenicznej są:

1. Turystyka i rekreacja:
 - a) baza turystyczna: kempingi i karawaningi, ścieżki piesze, rowerowe, wodne, infrastruktura sportowa i rekreacyjna, zanieczyszczenie wód,
 - b) dla ekosystemów leśnych - traktowanie ich jako „lasów masowego wypoczynku” - niekorzystne oddziaływanie bezpośrednio na fitocenozy, jak i pośrednio, przez zmiany warunków siedliskowych,
 - c) w ekosystemach nieleśnych:
 - zaburzenia stosunków wodnych,
 - zmiany sposobu użytkowania terenu,
 - presja turystyczno-rekreacyjna,
 - lokalnie eutrofizacja.
2. Komunikacja (ruch na głównych drogach), atmosferyczna migracja zanieczyszczeń z obszarów położonych poza granicami obszaru, rozwój wsi.
3. Rolnictwo - zaniechanie produkcji rolnej, zarzucenie wypasu, zabiegi rolnicze i leśne; melioracje (przede wszystkim osuszanie). Należy jednak dodać, że w zakresie rolnictwa zanotowano miejscami również pozytywne zmiany jak: zmniejszenie ładunku nawozów sztucznych, a także koszenie, ścinanie, wypas.
4. Bariery administracyjno-funkcjonalne:
 - mała skuteczność egzekucji powszechnego i lokalnego prawa ochrony przyrody i krajobrazu,
 - struktura własności gruntów, a co za tym idzie zarządzania terenami i planowania przestrzennego w centralnej części Pojezierza Kaszubskiego (częściowo własność prywatna, a częściowo własność Skarbu Państwa, głównie Administracji Lasów Państwowych,
 - opór w przyznawaniu statusu ochronnego proponowanym pod ochronę obszarom (niektóre obszary są proponowane pod ochronę od blisko 10 lat).
5. Bariery społeczne:
 - brak akceptacji społecznej dla tworzenia nowych form ochrony przyrody i krajobrazu przy równoczesnym małym zaangażowaniu samorządów lokalnych w tym dziele. Społeczności lokalne obawiają się ograniczeń w użytkowaniu terenu, jakie może ze sobą nieść tworzenie różnych form ochrony.
6. Osadnictwo - rozproszona zabudowa, pozbywanie się odpadów z gospodarstw domowych, niepełna sieć kanalizacyjna.
7. Pozostałe problemy, występujące na mniejszą skalę, to: wędkarstwo, łowiectwo, kłusownictwo, płądrowanie stanowisk roślinnych, wydobywanie torfu, oddziaływanie linii kolejowych i linii energetycznych.

Proponowane rozwiązania głównych problemów ochrony środowiska obszaru badań

Problem ustanawiania granic obszarów chronionych łączy się nierozdzielnie z problemami ochrony środowiska jako całości (np.: chroniąc tylko najniższą położoną część zlewni jezior - wersja druga przebiegu granic omawianej ostoi - nie ochronimy jej należycie bez odpowiednich działań na całej jej powierzchni). Dlatego rozwiązywanie problemów powinno iść w parze z całościowym spojrzeniem na środowisko, z utrzymaniem bioróżnorodności, a co za tym idzie - stabilności środowiska. Pozwoli to na lepsze funkcjonowanie mechanizmów samoregulacji i samooczyszczania środowiska.

W odniesieniu do głównych problemów ochrony środowiska omawianego obszaru, wymienionych w poprzednim podrozdziale, proponuje się zastosowanie następujących rozwiązań (Przewoźniak 2000):

1. Skanalizowanie ośrodków wypoczynkowych i w miarę możliwości zgrupowań indywidualnych domków letniskowych - szczególnie położonych w sąsiedztwie jezior i terenów podmokłych; dla pozostałych obiektów, nie podłączonych do sieci kanalizacyjnej, powinien być wprowadzony system sprawdzania częstości wywozu nieczystości oraz szczelności zbiorników.
2. Likwidacja dzikich wysypisk odpadów połączona z częstszą kontrolą oraz regularny wywóz śmieci z parkingów leśnych i miejsc biwakowych.
3. Obniżenie lub utrzymanie na niskim poziomie ilości stosowanych nawozów sztucznych; kontynuowanie lub przywrócenie tradycyjnego użytkowania ziemi, koszenia łąk, preferowanie ekstensywnych form gospodarowania.
4. Prowadzenie gospodarki leśnej w kierunku zbiorowisk o charakterze naturalnych biocenoz leśnych, m.in. zgodność drzewostanu z siedliskiem, naturalny skład gatunkowy.
5. W przypadku torfowisk - utrzymywanie dotychczasowych stosunków wodnych, podtrzymywanie lub przywracanie procesów torfotwórczych przy równoczesnym zaprzestaniu niewłaściwych melioracji i rabunkowego wydobywania torfu.
6. Utrzymanie lokalnej mozaiki siedlisk i fitocenz dla większej stabilności środowiska (m.in. kępy krzewów i drzew, oczka śródpolne, wysokie miedze).
7. Bardziej restrykcyjne przestrzeganie prawa w zakresie działań prowadzących do zmiany użytkowania ziemi, zapisów planów zagospodarowania przestrzennego, rzetelne stosowanie dostępnych narzędzi prawnych, takich jak procedura oceny oddziaływania na środowisko planowanych inwestycji oraz planów i programów.
8. Edukacja, upowszechnianie wiedzy o środowisku - nie tylko na poziomie szkolnym - zarówno dla społeczności lokalnej, jak i dla turystów masowo odwiedzających Kaszuby.
9. Propagowanie turystyki przyrodniczej mogącej stanowić dodatkowe źródło dochodów mieszkańców, a równocześnie mało uciążliwej dla środowiska.

Oczywiście wymienione zadania łączą się z problemem odpowiedzialności i finansowania. Część środków może pochodzić z funduszy ochrony środowiska, budżetów gmin oraz Unii Europejskiej. Jakikolwiek działania wymagają jednak woli współpracy różnych stron (władz gmin, społeczności lokalnych, leśników, przyrodników, pracowników Parku).

SOO „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie” - odrzucona propozycja

Na obszarze województwa pomorskiego na podstawie Dyrektywy „siedliskowej” wyznaczono wstępnie - pod koniec 2000 roku - ponad 50 specjalnych obszarów ochrony. Druga propozycja z początku 2003 roku podawała ich 36, przy czym zmniejszono nie tylko liczbę, ale i powierzchnię proponowanych obszarów. Fragmentacja dotknęła szczególnie obszaru KPK - w przypadku omawianego SOO „wycięto” obszar wysoczyzny położony wewnątrz pętli jezior, pomimo iż obszar ten funkcjonuje jako całość i w takiej formie powinien być chroniony.

W marcu 2003 roku Departament Ochrony Przyrody Ministerstwa Środowiska przedstawił listę 34 proponowanych SOO. Na tej ostatniej liście nie ma już obszaru omawianego w niniejszym artykule. Przyczynę takiej decyzji stanowią przede wszystkim ograniczenia finansowe, jednak przemawia za nią prawdopodobnie także niski odsetek łącznej powierzchni siedlisk z załącznika - szczególnie w porównaniu do innych proponowanych obszarów. Obliczony udział procentowy powierzchni siedlisk „załącznikowych” odnosi się jednak do wyznaczonych granic, co również stanowi sprawę dyskusyjną - inaczej poprowadzona granica obszaru lub podzielenie go na kilka mniejszych proponowanych SOO spowodowałoby pozorny wzrost odsetka powierzchni siedlisk cennych. Z drugiej strony, za utrzymaniem omawianego obszaru przemawia fakt położenia rozważanego SOO w granicach KPK, co przy włączeniu do sieci Natura 2000 powinno ograniczyć problemy natury administracyjnej. „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie”, mimo licznych problemów, są na pewno obszarem możliwym do renaturalizacji i w takim charakterze powinny być włączone do projektowanej sieci.

Podsumowanie

W województwie pomorskim, a szczególnie na Pojezierzu Kaszubskim, istnieją liczne obszary i siedliska uznane za cenne przyrodniczo, ale nie uwzględnione w Dyrektywach.

Pomniejszanie listy obszarów proponowanych do włączenia w sieć Natura 2000 prowadzi do powstania pojedynczych enklaw rozrzuconych na podobieństwo rezerwatów, ale nie tworzących spójnej sieci z wyróżnionymi płacami o większej powierzchni. Możemy mieć więc do czynienia z procesem odwrotnym do podstawowych założeń koncepcji Natury 2000. Zakładana struktura sieci miała zapewnić względną stabilność środowiska, utrzymanie łączności międzygatunkowej i zachowanie najcenniejszych siedlisk. Brak wewnętrznej spójności sieci utrudni lub uniemożliwi realizację jej funkcji ekologicznej (Kistowski 2004). Niepokojące jest więc zmniejszanie liczby obszarów proponowanych, zamiast uzupełniania projektu o propozycje mogące polepszyć spójność. „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie” wraz z obszarami o podobnych problemach powinny być nadal brane pod uwagę jako obszary uzupełniające sieć w bliskiej przyszłości.

Niezależnie od tego, na jakim etapie omawiany obszar będzie włączony do sieci Natura 2000, nie zmieni to faktu potrzeby rozwiązania problemów ochrony środowiska na tym terenie. Należy dołożyć wszelkich starań dla utrzymania i poprawy stanu środowiska, aby sieć Natura 2000 mogła spełniać funkcje, dla których została utworzona.

LITERATURA

- KISTOWSKI M. 2004. Problemy delimitacji Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 w województwie pomorskim. In: Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego. Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską. Problemy Ekol. Krajobrazu, 13.
- PRZEWOŹNIAK M. (Ed.) 2000. Materiały do monografii przyrodniczej regionu gdańskiego. Tom II. Marpress, Gdańsk.
- Standardowy formularz danych dla SOO „Jeziora Raduńsko-Ostrzyckie”

Adres autorki:
Katedra Geografii Fizycznej i Kształtowania Środowiska
Uniwersytet Gdański
ul. R. Dmowskiego 16a
80-264 Gdańsk
geobk@univ.gda.pl